

Kaja Zapędowska-Kling

Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych
Uniwersytet Łódzki¹

Zastosowanie perspektywy cyklu życia w polityce społecznej i pracy socjalnej

Streszczenie

Współczesne zmiany demograficzne oraz starzenie się społeczeństw skłaniają do poszukiwania odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób starość jako faza życia jest kształtowana przez wcześniejsze wydarzenia, doświadczenia i zachowania. Artykuł stanowi propozycję zastosowania perspektywy cyklu życia (ang. *life course perspective*) w badaniach nad polityką społeczną i pracą socjalną, ze szczególnym uwzględnieniem polityki społecznej wobec starzenia się ludności. Autorka dokonuje przeglądu potencjalnych obszarów polityki społecznej (takich jak polityka rynku pracy, polityka rodzinna, polityka zdrowotna, opieka długoterminowa), w których zastosowanie perspektywy cyklu życia może przynieść korzystne rezultaty w postaci wyodrębnienia instrumentów proaktywnych i prewencyjnych. Dominującą perspektywą teoretyczną jest nowy instytucjonalizm. Autorka dokonuje oceny zjawiska instytucjonalizacji i deinstytucjonalizacji cyklu życia oraz podkreśla korzyści wynikające z integracji perspektyw łączących politykę społeczną i nowoczesne rozwiązania instytucjonalne z gerontologią, psychologią, pedagogiką i medycyną wieku dojrzałego.

Słowa kluczowe: cykl życia, (de)instytucjonalizacja, polityka społeczna, gerontologia społeczna

¹ Wydział Studiów Międzynarodowych i Politologicznych, Uniwersytet Łódzki, ul. Skłodowa 43, 90-127 Łódź; adres elektroniczny autorki: kaja.kling@gmail.com.

Wstęp

Perspektywa cyklu życia jest nowym modelem teoretycznym umożliwiającym badanie współzależności i współrelacji pomiędzy ludzkimi zachowaniami a zmiennymi takimi jak czas, wiek (biologiczny, psychologiczny, społeczny), okres historyczny, przynależność do pokolenia/kohorty, zmiany społeczne, warunki socjoekonomiczne, kontekst kulturowy oraz innymi. Zapoczątkowana w latach 90. XX w. przez amerykańskiego socjologa Glena H. Elderera, dziś perspektywa cyklu życia rozwija się jako multidyscyplinarny model teoretyczny i znajduje szerokie zastosowanie w gerontologii społecznej, demografii, antropologii i psychologii. Głównym założeniem badań naukowych uwzględniających paradygmat cyklu życia jest ich longitudinalny charakter, niezależnie od tego, czy prowadzone są nad jednostką, społecznością czy całą kohortą. Podłużny charakter badań umożliwia uchwycenie wielu niuansów kluczowych z punktu widzenia perspektywy cyklu życia, takich jak (a) wpływ wcześniejszych doświadczeń i wydarzeń na późniejszą jakość życia człowieka, (b) znaczenie okresów transformacji, przemian oraz momentów zwrotnych dla dalszej trajektorii cyklu życia, (c) wpływ czynników historycznych, politycznych, ekonomicznych, społecznych i kulturowych na życiowe usytuowanie, (d) kwestia współpowiązania losów (*linked lives*) (Hutchison 2011) i ich zależności od członków rodziny i ich wyborów, a także (e) istotne znaczenie szerszego kontekstu instytucjonalnego i jego pozorna transparentność strukturalno-ideologiczna. Artykuł ten analizuje potencjalne korzyści zastosowania perspektywy cyklu życia w wybranych obszarach polityki społecznej, pracy socjalnej i gerontologii społecznej oraz argumentuje za potrzebą deinstytucjonalizacji lub reinstytucjonalizacji cykli życia współczesnych pokoleń.

(De)instytucjonalizacja cyklu życia

Punktem wyjścia w dyskusji nad zastosowaniem perspektywy cyklu życia w polityce społecznej jest pojęcie instytucjonalizacji cyklu życia, interpretowane przez pryzmat głównych założeń teoretycznych nowego instytucjonalizmu. Zdaniem Heikki Ervasti (2008) to instytucje kształtują zachowania i postawy. Wyznaczają ścieżki i tworzą pewne utarte struktury, w których ramach funkcjonuje społeczeństwo. Bieg życia człowieka — od narodzin aż do śmierci — jest regulowany i porządkowany przez instytucje. W rozumieniu nowych instytucjonalistów instytucją jest zarówno system edukacji, rynek pracy, system emerytalny, jak i nieformalne zespoły reguł i konwencji, jak na przykład podział ról pomiędzy kobietą a mężczyzną. Martin Kohli (2007) zauważa, że instytucje są społecznymi konstruktami, które z biegiem czasu stają się częścią szerszego, społecznego systemu przekonań, a ich istnienie i normatywny charakter są traktowane jako oczywistość. Instytucjonalizacja cyklu życia to zbiór metod i rozwiązań, jakimi państwo (przez polityki i regulacje prawne) oraz instytucje (takie jak szkoły, zakłady pracy) definiują i strukturyzują bieg ludzkiego życia. Rozwój perspektywy cyklu życia, zarówno jako modelu teoretycznego, jak i jego metodologii badań, doprowadził do rozwoju argumentacji przemawiającej za potrzebą deinstytucjonalizacji cyklu życia. Dyskusja nad deinstytucjonalizacją cyklu życia czerpie z dorobku

dekonstruktywizmu społecznego, w myśl przekonania, że instytucjonalny ład społeczny nie zawsze koresponduje z ludzką naturą.

Z punktu widzenia nowego instytucjonalizmu sam „cykl życia” jest instytucją społeczną (*life course as a social institution*) (Kohli 2007, s. 254), a jego instytucjonalizacja przejawia się tradycyjnym trójpodziałem na czas nauki, czas aktywności zawodowej i czas emerytury. Wśród argumentów przemawiających za deinstytucjonalizacją cyklu życia najistotniejsza wydaje się rosnąca długość trwania życia, która powoduje, że ów trójpodział staje się nieadekwatny. Rozumiejąc kwestię konieczności uelastyczenia kolejnych faz życia, którą omawiam szerzej w części poświęconej polityce społecznej i polityce rynku pracy, za dodatkowy argument przemawiający za deinstytucjonalizacją cyklu życia należy uznać troskę o indywidualny dobrostan (*well-being*) i osobistą wolność w podejmowaniu decyzji, szczególnie w kontekście obowiązujących w danej kulturze norm wiekowych i przekonania o tym, co w danym wieku „wypada” lub nie. Martin Kohli zwraca uwagę na negatywne konsekwencje instytucjonalizacji cyklu życia, które przejawiają się przez normatywną w swej naturze biografizację ludzkiego życia postrzeganego jako projekt do zrealizowania. Nawet postmodernistyczna indywidualizacja życia społecznego nie prowadzi do osłabienia porządku społecznego, lecz odbywa się w ramach istniejących, quasi-transparentnych instytucjonalnych wzorców (*patterns*) (tamże). Z pojęciem instytucjonalizacji cyklu życia wiążą się dodatkowo takie pojęcia jak chronologizacja, czyli uczynienie z wieku podstawowego kryterium w „chronologicznie standaryzowanym normatywnym cyklu życia” (tamże, s. 255), oraz temporalizacja, czyli zjawisko, w którym czas, a konkretnie „czas życia” (ang. *life-time*) i jego fazy, stają się kluczową cechą strukturalną reżimu, w którym żyjemy (tamże). Postępująca przez kilka dekad instytucjonalizacja cyklu życia doprowadziła do swoistej homogenizacji poszczególnych faz życia (*homogenization of life stages*) (Dannefer, Settersten Jr. 2010), która przejawia się m.in. uniwersalnym rozumieniem pojęć, takich jak „dzieciństwo”, „młodość”, „wiek dojrzały” i „starość”, choć subiektywna percepcja tych okresów i autoidentyfikacja związana z wiekiem zaczyna odzwierciedlać przesuwanie się granic tych okresów do przodu². Obserwowana w XXI w. stopniowa dechronologizacja cyklu życia manifestuje się m.in. coraz późniejszym przechodzeniem w „dorosłość” (tamże), czego przykładem jest wydłużony okres nauki i zamieszkiwanie z rodzicami dorosłych dzieci w wieku 20+ i 30+.

Perspektywa cyklu życia w polityce społecznej

Zmiany demograficzne, procesy globalizacyjne, kryzysy ekonomiczne, narastające nierówności społeczne oraz inne zjawiska charakterystyczne dla świata ponowoczesnego skłaniają do poszukiwania nowych rozwiązań w obszarze polityki społecznej. Dominującym wątkiem

² Według danych CBOS z 2007 r. ankietowani reprezentujący różne grupy wiekowe uznali 35 lat i 3 miesiące za początek tak zwanego wieku dojrzałego, a 61 lat i 8 miesięcy za początek starości. Ankietowani ludzie starsi obie granice zawyżają — ich zdaniem 37 lat i 8 miesięcy to symboliczny początek wieku dojrzałego, a 65 lat i 2 miesiące to początek starości. Świadczy to o umownym charakterze norm wiekowych i ich zsubiektywizowanym odbiorze.

dyskusji, szczególnie w kontekście polityki społecznej wobec starzenia się ludności, jest debata nad wyższością jednego typu instrumentów polityki społecznej nad innymi oraz ich podział na instrumenty adaptacyjne i prewencyjne (Szatur-Jaworska 2016). Barbara Szatur-Jaworska dokonuje podziału na adaptacyjną politykę społeczną wobec starzenia się ludności, której głównym celem jest dostosowanie warunków społecznych i ekonomicznych do zmieniającej się struktury demograficznej kraju, oraz prewencyjną politykę społeczną wobec starzenia się ludności, która jest nakierowana na zapobieganie negatywnym skutkom zmian demograficznych, jeszcze zanim one wystąpią (tamże). Omawiana w tym artykule propozycja włączenia paradygmatu cyklu życia do teoretycznych podwalin polityki społecznej skłania ku podkreśleniu istotnego znaczenia instrumentów prewencyjnych. Szatur-Jaworska określa działania prewencyjne jako służące przyszłym interesom całego społeczeństwa, adaptacyjne natomiast jako nakierowane na potrzeby i interesy jednostek (tamże). Moim zdaniem paradygmat cyklu życia w polityce społecznej i rozwój instrumentów prewencyjnych ma zastosowanie zarówno na poziomie ogólnospołecznym, jak i jednostkowym. Ponieważ scenariusze (cykle) życia stają się coraz bardziej zindywidualizowane i zdywersyfikowane, towarzyszą im coraz to nowe zagrożenia i nowe rodzaje ryzyka socjalnego, którym tradycyjny system zabezpieczenia socjalnego nie jest w stanie sprostać.

Ryszard Szarfenberg zwraca uwagę na to, że tradycyjnie rozumiana polityka społeczna „obejmuje sytuacje i potrzeby ludzi w różnych fazach życia, np. opiekę i edukację dla dzieci i młodzieży, ochronę pracowników przed wyczerpaniem i zabezpieczenie w razie niezdolności i niemożności pracy oraz politykę rodzinną w tym kontekście, osoby starsze mogą zaś liczyć na świadczenia emerytalne i opiekę” (Szarfenberg 2008, s. 81). Nowe spojrzenie na politykę społeczną, wzbogacone o perspektywę cyklu życia, zwraca uwagę na różnorodność przypadków oraz elastyczność scenariuszy życia, które powodują, że w dzisiejszych czasach trudno o przejrzystą cezurę czasową ludzkiej aktywności społecznej i zawodowej.

Perspektywa cyklu życia podkreśla znaczenie kapitału ludzkiego, elastyczności i umiejętności adaptacji do zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych, a jej założenia sprzyjają formułowaniu proaktywnych polityk społecznych (Bovenberg 2007). W kontekście rozważań nad przyszłością i rozwojem polityki społecznej, na pierwszy plan wysuwają się takie zagadnienia jak aktywność starzejących się społeczeństw na rynkach pracy, uczenie się przez całe życie oraz godzenie obowiązków zawodowych z życiem rodzinnym, rozumiane dużo szerzej niż standardowa opieka młodych rodziców nad swoimi dziećmi. Znaczenia nabiera unijna koncepcja kształcenia ustawicznego. Powszechna i skuteczna realizacja projektu *life-long learning* jest warunkiem niezbędnym do utrzymania przydatności i aktywności zawodowej coraz liczniejszego pokolenia osób w wieku 50+.

Rynek pracy podlega nieustannym i dynamicznym zmianom na skutek wzrostu konkurencyjności, internacjonalizacji, rozwoju nowych technologii, migracji, zmian międzypokoleniowych i innych. Zastosowanie perspektywy cyklu życia w polityce rynku pracy polega przede wszystkim na zerwaniu ze sztucznie narzuconym trójpodziałem na relatywnie długi czas nauki, relatywnie krótki czas aktywności zawodowej (zbiegający się zwykle w czasie z wychowywaniem potomstwa) i z reguły bardzo długi czas odpoczynku

i wycofania się z pełnionych ról zawodowych i społecznych. W tym obszarze perspektywa cyklu życia dopuszcza różnorodność scenariuszy łączących w sposób elastyczny pracę zawodową (w tym rozmaite formy zatrudnienia występujące pod wspólnym parasolem definicji pojęcia *flexicurity*), naukę pojmowaną jako ustawiczny, nieustający samorozwój i podnoszenie kwalifikacji, z naciskiem na kompetencje miękkie, takie jak umiejętność pracy w zespole, oraz życie prywatne i rodzinne, które nie ogranicza się do posiadania potomstwa w trzeciej lub czwartej dekadzie życia, lecz uwzględnia szerokie spektrum niuansów związanych ze świadczeniem opieki nieformalnej w ramach związków partnerskich, opieką nad starzejącym się pokoleniem rodziców i dziadków (wyzwania stojące przed tzw. *sandwich generation*) oraz innymi.

Potencjał znajduje się w grupie społecznej wkraczającej w tzw. trzeci wiek (poprzezdający „czwarty wiek”, utożsamiany ze starością), czyli okres przedemerytalny lub około-emerytalny, który często zbiega się z opuszczeniem gniazda rodzinnego przez dorastające lub dorosłe dzieci. W Polsce wskaźnik zatrudnienia w grupie wiekowej 55–64 lata wynosi niespełna 40%. To mniej niż średnia unijna UE28, która kształtuje się na poziomie 51%, i nieporównywalnie mniej niż aktywność zawodowa osób dojrzałych w krajach nordyckich (80% na Islandii, 74% w Szwecji, 73% w Norwegii, 62% w Danii, 60% w Finlandii) (Eurostat 2014). Ze statystyk wynika, że Polska, podobnie jak Węgry, Słowenia, Chorwacja czy Grecja, reprezentuje kulturę „wczesnego wyjścia” (*early exit culture*) z rynku pracy. Emerytura postrzegana jest jako okres „zasłużonego wypoczynku” (Wóycicka 2004, s. 5–6). Wprowadzenie elementów perspektywy cyklu życia do polityki zatrudnienia może pomóc przedefiniować pojęcie okresu aktywności zawodowej i okresu emerytury. Martin Kohli zwraca uwagę na zjawisko postępującej chronologicznej standaryzacji cyklu życia człowieka, które rozpoczęło się w okresie modernizacji i przechodzenia do modelu społeczeństwa nowoczesnego i informacyjnego, a swój punkt kulminacyjny osiągnęło w latach 60. XX w., w okresie fordyzmu. Konsekwencją owej standaryzacji było wytworzenie normatywnego wzorca biografii, którego wspólnym mianownikiem było — w przypadku mężczyzn — posiadanie pełnoetatowego, „monogamicznego” zatrudnienia, tj. przepracowanie wielu lat, nierzadko całego życia, u tego samego pracodawcy, a także pozostawanie w monogamicznym związku małżeńskim i posiadanie dzieci. Nietrudno zauważyć, że we współczesnych realiach socjoekonomicznych ten wzorzec jest przestarzały, w szczególności, gdy weźmie się pod uwagę uwarunkowania zmian zachodzących na rynkach pracy. Przeszarżałość i nieadekwatność chronologicznej standaryzacji ludzkiego życia jest kolejnym argumentem przemawiającym za koniecznością deinstytucjonalizacji, albo przynajmniej reinstytucjonalizacji, cyklu życia, rozumianej jako weryfikacja i dostosowanie rozwiązań instytucjonalnych do rosnącej dywersyfikacji scenariuszy życia człowieka.

Zastosowanie perspektywy cyklu życia skłania do poszukiwania nowych rozwiązań z zakresu organizacji i finansowania opieki długoterminowej. Zmiana struktury demograficznej współczesnych społeczeństw stanowi wyzwanie dla sektora opieki, który wskutek gwałtownego wzrostu liczby potencjalnych usługobiorców może stać się niewydolny. W ostatnich latach nawet w krajach należących do socjaldemokratycznego modelu polityki społecznej (np. w Szwecji), sfląszonej z wysokiego poziomu instytucjonalizacji opieki

długoterminowej, obserwuje się zwrot w kierunku opieki nieformalnej, świadczonej przez członków rodzin, z uwagi na rosnące koszty dla budżetu państwa oraz niewystarczającą podaż usług opiekuńczych przez samorząd. W świetle perspektywy cyklu życia rozsądnym i świadomym rozwiązaniem wydaje się wprowadzenie powszechnego ubezpieczenia opiekuńczego — ubezpieczenia od ryzyka niesamodzielnosci, które stanowiłoby klasyczny przykład prewencyjnego instrumentu polityki społecznej, nastawionego na zapobieganie negatywnym skutkom zmian demograficznych³.

Kolejnym celem, na który zwraca uwagę Bovenberg, jest podtrzymanie międzypokoleniowego kontraktu, szczególnie w realiach aktualnych wyzwań stojących przed repartycyjnym komponentem systemu emerytalnego (Bovenberg 2007). Zastosowanie perspektywy cyklu życia w obszarze ubezpieczeń społecznych kładzie nacisk na zapobiegliwość i świadome oszczędzanie na starość w ciągu całego okresu trwania życia. Mając to na uwadze, należałoby zacząć od wprowadzenia elementów edukacji emerytalnej do programów nauczania na poziomie szkół średnich (na przykład w ramach przedmiotu „przedsiębiorczość” lub „wiedza o społeczeństwie”). Kolejnym priorytetem powinna być popularyzacja III filara systemu emerytalnego, który obecnie w Polsce pełni funkcję „opcji dla zamożnych”.

Zastosowanie perspektywy cyklu życia w polityce społecznej jest wyzwaniem wymagającym przededefiniowania roli państwa jako głównego podmiotu polityki społecznej. Jedną z klasycznych funkcji państwa w zakresie realizacji polityki społecznej jest redystrybucja dochodów, która dokonuje się za pośrednictwem rozmaitych instrumentów, takich jak polityka fiskalna, wykorzystanie funduszy społecznych, podejmowanie decyzji dotyczących kierunków i strumieni wydatków publicznych oraz innych. Ryszard Szarfenberg tymczasem słusznie zauważa, że „w perspektywie cyklu życia bardziej istotna jest redystrybucja między różnymi okresami życia jednostki, np. ograniczanie konsumpcji we wcześniejszych fazach życia, aby więcej konsumować na starość, w porównaniu z redystrybucją między różnymi ludźmi, np. od bogatych do biednych” (Szarfenberg 2008). Spostrzeżenie to skłania do refleksji nad rolą państwa, które w myśl nowego instytucjonalizmu, za pomocą wielu rozwiązań politycznych, prawnych, finansowych i innych, kształtuje postawy i zachowania jednostek i całych grup społecznych.

Perspektywa cyklu życia w gerontologii społecznej

W rzeczywistości postindustrialnej, wskutek instytucjonalizacji cyklu życia, wiek stał się podstawą organizacji społecznej. Zdaniem Martina Kohli to właśnie wiek stanowi główny wymiar nierówności społecznych we współczesnych czasach (Kohli 2007). Klasyczny konflikt klas jest stopniowo zastępowany przez konflikt międzypokoleniowy. Podstawą zastosowania perspektywy cyklu życia w gerontologii społecznej — nauce o złożonej istocie

³ Warto zauważyć, że raport na temat opieki długoterminowej w Polsce opracowany w 2009 r. przez Grupę Roboczą ds. Przygotowania Ustawy o Ubezpieczeniu od Ryzyka Niesamodzielnosci przy Klubie Senatorów PO zawiera rekomendację wprowadzenia modelu budżetowo-ubezpieczeniowego finansowania opieki długoterminowej w Polsce.

starzenia się i starości w wymiarze społecznym — jest przekonanie, że wiek oraz starość są społeczno-kulturowymi konstruktami, a zachodzące zmiany — społeczne, demograficzne, kulturowe — powodują, że pojęcia te należy przededefiniować. W szczególności normy wiekowe, stanowiące nierzadko element państwowego porządku prawnego, wymagają uelastycznienia. Coraz więcej krajów (m.in. Stany Zjednoczone, Szwecja) decydują się na likwidację sztywno określonego wieku emerytalnego, pozostawiając w zamian przedział wiekowy, w trakcie którego można (dobrowolnie) przejść na emeryturę. Podobnie zapisy ustaw zapobiegających dyskryminacji na rynku pracy z biegiem lat podnoszą granicę wieku, w jakim pracownicy są prawnie chronieni przed zwolnieniem z pracy.

Zastosowanie perspektywy cyklu życia w gerontologii pozwala poszukiwać odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki wpływają na jakość starzenia się i jakość starości rozumianej jako istotna i coraz dłuższa faza życia. Dominującą perspektywą teoretyczną, wiążącą doświadczenia z wcześniejszych faz życia z jakością życia na starość, jest teoria skumulowanych przewag oraz teoria skumulowanych niekorzyści (ang. *cumulative advantage/disadvantage theory*) (Ferrero, Shippee, Schafer 2009). W ich świetle o jakości starzenia się decyduje kapitał społeczny zgromadzony w ciągu całego życia, włączając w to kapitał społeczny, w jaki rodzice wyposażają swoje dzieci. Teoria skumulowanych przewag zakłada dziedziczenie pozycji społecznej. W perspektywie gerontologicznej teoria skumulowanych przewag oraz teoria skumulowanych niekorzyści są stosowane do badania wpływu wcześniejszych doświadczeń (takich jak pochodzenie, posiadany status społeczny, poziom wykształcenia, miejsce zamieszkania, przynależność do kręgu kulturowego) na jakość doświadczania procesu starzenia się. Zdaniem Dale'a Dannefera „wiek i teoria skumulowanych niekorzyści i przewag mają oczywiste logiczne, teoretyczne i empiryczne powiązania, gdyż oba te [zjawiska] są nierozzerwalnie związane z upływem czasu” [tłum. aut.] (Dannefer 2003). Pierwsze doniesienia naukowe wiążące teorię skumulowanych niekorzyści i przewag z jakością doświadczania procesu starzenia się zostały opublikowane pod koniec lat 80. XX w. Klasyk socjologii, Robert K. Merton, zdefiniował teorię skumulowanych przewag jako zgłębiającą „sposoby, w jakie początkowa relatywna przewaga wyuczonej umiejętności, strukturalnej pozycji i dostępnych zasobów służy skutecznemu przyrostowi korzyści na tyle, że nierówności pomiędzy bogatymi a biednymi poszerzają się” (Merton 1988, cyt. za Dannefer 2003, s. 327). Teoria skumulowanych przewag sprzyja indywidualistycznemu podejściu do procesu starzenia się i stoi w opozycji do generalizacji formułowanych na podstawie kryterium wieku (Dannefer 2003, s. 327). Analizuje trajektorie ludzkiego życia oraz zmienne, które je kształtują, zarówno z perspektywy jednostki, jak i całych kohort. Podkreśla znaczenie realiów strukturalnych (społecznych, ekonomicznych, politycznych), w których ramach manifestują się ludzkie działania (tamże). W obszarze gerontologii społecznej teoria ta przyczyniła się do zerwania z popularnym niegdyś nurtem „wieko-normatywnym” (*age-normative*), ściśle związanym z postępującą instytucjonalizacją cyklu życia, który skłaniał do postrzegania osób starszych jako zbiorowości relatywnie homogenicznej.

Zmiana myślenia w obszarze gerontologii społecznej powinna zmierzać do konkluzji, że proces starzenia się *de facto* trwa przez całe życie, a świadomość zmian — w obszarze zdrowia, cielesności, ról społecznych — pomaga się do nich przygotować i pozytywnie

ich doświadczać. Angielska fundacja Beth Johnson (The Beth Johnson Foundation) na podstawie badań opartych na dowodach naukowych (*evidence based research*) opracowała raport na temat zastosowania perspektywy cyklu życia w promocji pozytywnego starzenia się (Wealleans 2013). Fundacja definiuje promocję pozytywnego starzenia się jako „wspieranie osób starszych w osiągnięciu silniejszego poczucia kontroli nad swoim życiem oraz zwiększanie ich dostępu do możliwości (*opportunities*), dzięki którym są w stanie poprawić jakość swojego życia” [tłum. aut.] (tamże, s. 3). Zasadność zastosowania perspektywy cyklu życia wyjaśnia przez zerwanie z tradycją postrzegania upływu czasu w sposób linearny, prowadzący od jednego wydarzenia do drugiego. Tego typu podejście nie odzwierciedla bogactwa i głębi życiowych doświadczeń ludzi w różnym wieku, znajdujących się na różnych etapach rozwoju, doświadczających okresów zmian, adaptacji, stabilizacji i innych (tamże). Fundacja Beth Johnson zwraca uwagę na przyjmowaną często przez osoby dojrzałe postawę sceptycyzmu wobec snucia planów na przyszłość, która wynika z poczucia nieprzewidywalności losów, jakie ich czekają. Punktem wyjścia w zastosowaniu perspektywy cyklu życia do promocji pozytywnego starzenia się jest założenie, że każdego z nas, bez względu na wiek, czeka jakaś przyszłość, którą można zaplanować i do której można się odpowiednio przygotować. Fundacja podkreśla, że tożsamość człowieka jest płynna (*fluid identity*) i podlega zmianom wskutek doświadczanych przejść (*transitions*), a w szczególności moment przejścia na emeryturę odbija się na ludzkiej tożsamości, gdyż wiąże się z koniecznością przedefiniowania odgrywanych przez siebie ról — społecznych, zawodowych, rodzinnych, towarzyskich i innych (tamże). Stąd tak istotne w nurcie paradygmatu cyklu życia jest zintegrowanie perspektyw łączących politykę społeczną i rozwiązania instytucjonalne z gerontologią, psychologią, pedagogiką i medycyną wieku dojrzałego.

Perspektywa cyklu życia w pracy socjalnej

Jednym z kluczowych założeń koncepcji cyklu życia jest różnorodność (*diversity*) życiowych trajektorii, z uwzględnieniem fundamentalnego wpływu indywidualnych decyzji i osobistej mocy sprawczej na dywersyfikację scenariuszy życia. Zagraniczne podręczniki uczą zrozumienia perspektywy cyklu życia za pomocą studiów przypadku i opisów biografii konkretnych osób, kładąc nacisk na ich pochodzenie, przynależność do kręgu kulturowego, ważne życiowe wydarzenia, decyzje, przejścia (*transitions*), punkty zwrotne (*turning points*), jednocześnie sytuując je w określonej kohorcie, okresie historycznym i warunkach socjoekonomicznych (Hutchison 2011). Zastosowanie perspektywy cyklu życia w pracy socjalnej może polegać na specjalistycznym przeszkoleniu pracowników socjalnych, szczególnie pracujących z osobami starszymi, pod kątem świadomości i wrażliwości na liczne zmienne wpływające na życiowe decyzje i wybory ich podopiecznych. Z tego punktu widzenia zasadna wydaje się popularyzacja działań interpersonalnych w pracy socjalnej, a tam, gdzie jest to możliwe (na przykład w domach pomocy społecznej), włączenie elementów terapii poznawczo-behawioralnej wzbogaconych o wywiady pogłębione, które umożliwią lepsze zrozumienie indywidualnych motywów jednostki wynikających z jej unikatowego usytuowania w kontekście społeczno-kulturowym. Dodatkowo, w zbiorowych instytucjach

opiekuńczych wartością może być terapia grupowa wzbogacona o wątki autobiograficzne, podczas której podopieczni zachęceni byłiby do tworzenia własnej, niepowtarzalnej „historii życia”, z uwzględnieniem refleksji nad momentami zwrotnymi w ich biografii. Dodatkową wartością byłaby możliwość graficznego rozrysowania indywidualnej „linii życia” składającej się ze splotu różnych decyzji i wydarzeń. Tego typu zajęcia wzbogaciłyby wiedzę pracowników socjalnych o tak istotne obszary tematyczne, jak koligacje rodzinne podopiecznych, rodzaj doświadczonych przez nich stresów i traum lub uwarunkowania systemowe, które ich ukształtowały. Istotną rolę pracownika socjalnego jest również przeprowadzenie odpowiedniej interwencji, której celem jest wytworzenie pozytywnie rozumianego „punktu zwrotnego” w scenariuszu życia klienta, dzięki któremu następuje powrót na właściwą lub też lepszą ścieżkę indywidualnego rozwoju (tamże).

Perspektywa cyklu życia a zdrowie publiczne i epidemiologia

Perspektywa cyklu życia jest nowym podejściem do zdrowia publicznego promowanym przez Światową Organizację Zdrowia. WHO podkreśliła znaczenie jej włączenia do polityk zdrowotnych i praktyk lekarskich już w 1995 r., w przyjętym ówczesnie programie Starzenia się w Zdrowiu (*Ageing and Health Programme*) (Światowa Organizacja Zdrowia 2000). Podstawową zaletą zastosowania paradygmatu cyklu życia w obszarze zdrowia publicznego jest integracja stanu wiedzy z zakresu biologii i nauk społecznych. Celem perspektywy cyklu życia jest zidentyfikowanie biologicznych, behawioralnych i psychospołecznych procesów, których ludzie doświadczają w ciągu całego okresu trwania życia, a które mają wpływ na ich obecny i przyszły stan zdrowia (tamże). Światowa Organizacja Zdrowia zwraca uwagę na fakt, że paradygmat cyklu życia, rozumiany jako sposób patrzenia na ludzkie zdrowie, wynika w gruncie rzeczy ze zdrowego rozsądku i nie powinien wymagać upowszechniania ani „promocji” (tamże). W praktyce jednak lekarzom brakuje wiedzy z zakresu holistycznego podejścia do pacjenta z zastosowaniem perspektywy cyklu życia, czyli umiejętności interpretacji i przewidywania ciągów przyczynowo-skutkowych występujących pomiędzy nawykami żywieniowymi, czynnikami środowiskowymi, uwarunkowaniami genetycznymi, chorobami cywilizacyjnymi, stanem zdrowia w dzieciństwie i wczesnej młodości a kondycją zdrowotną w okresie starzenia się.

Podejście do zdrowia publicznego oparte na paradygmacie cyklu życia jest określane mianem „optymistycznego”, ponieważ zakłada możliwość zapobiegania wystąpieniu wybranych schorzeń przez świadome decyzje prozdrowotne oraz profilaktykę chorób. Wzywa jednocześnie do tworzenia nowych polityk, które z jednej strony będą lepiej dostosowane do warunków starzejącego się i coraz bardziej długowiecznego społeczeństwa, a z drugiej strony będą czerpać z dorobku nauk biologicznych i medycznych, które znajdują powiązania pomiędzy warunkami rozwoju w okresie płodowym, niemowlęcym, dziecięcym i nastoletnim (tak zwane „wrażliwe fazy rozwojowe” — *sensitive developmental stages*) a stanem zdrowia w wieku późnej dojrzałości (tamże). Koncepcje medyczne i biologiczne również skłaniają się ku zasadności teorii akumulacji niekorzyści i przewag, zwracając uwagę na wpływ czynników socjoekonomicznych na stan zdrowia wybranych grup społecznych.

Podsumowanie

Karl Ulrich Mayer zauważa, że istota zastosowania perspektywy cyklu życia w polityce społecznej polega na fundamentalnym przejściu od paradygmatu „interwencji naprawczej” (*curative intervention*) do paradygmatu „interwencji prewencyjnej” (*preventive intervention*) (Mayer 2009). Podejście prewencyjne charakteryzuje się harmonijną współodpowiedzialnością jednostek i państwa. To państwo przez edukację i długofalowo wdrażane rozwiązania instytucjonalne, takie jak ubezpieczenie od ryzyka niesamodzielności, badania przesiewowe lub popularyzację III filara systemu emerytalnego, umożliwi jednostkom przejęcie odpowiedzialności za jakość swojego funkcjonowania, zarówno w ciągu całego cyklu życia, jak i na starość. Ryszard Szarfenberg podsumowuje zastosowanie paradygmatu cyklu życia w polityce społecznej w sposób sceptyczny, konkludując, że „nowa polityka społeczna ma mieć głównie wymiar edukacyjny, [jej] celem jest przygotowanie ludzi do zwiększonej odpowiedzialności za wybory, których w życiu dokonują” (Szarfenberg 2008, s. 82). Istotnie, wymiar informacyjno-edukacyjny ma fundamentalne znaczenie, lecz nie jest jedynym priorytetem. W obliczu wydłużającej się długości trwania życia oraz innych zmian socjologicznych i demograficznych, takich jak ewolucja modelu rodziny, głównym postulatem powinna być deinstytucjonalizacja, a następnie reinstytucjonalizacja cyklu życia, przejawiająca się poluzowaniem sztywnych reguł i konwencji związanych z wiekiem oraz dostosowaniem instrumentów polityki społecznej do różnorodnych trajektorii i scenariuszy ludzkiego życia.

Bibliografia

- Bovenberg, A.L. (2007). The Life-Course Perspective and Social Policies: An Overview of the Issues, *Modernising Social Policy for the New Life Course*, OECD, s. 23–73.
- CBOS (2007). *Między młodością i starością*. Komunikat Centrum Badania Opinii Publicznej, Warszawa. Pobrano z: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_022_07.pdf [dostęp 28.03.2917].
- Dannefer, D. (2003). Cumulative Advantage/Disadvantage and the Life Course: Cross-Fertilizing Age and Social Science Theory. *Journal of Gerontology*, vol. 58(6), s. 327–337.
- Dannefer, D., Settersten Jr., R.A. (2010). The Study of the Life Course: Implications for Social Gerontology. W: D. Dannefer, Ch. Phillipson (red.) *The Sage Handbook of Social Gerontology*. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 3–19.
- Eurostat (2014). *Employment rates by age group*. Pobrano z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics [dostęp 28.03.2917].
- Ferraro, K.F., Shippee, T.P., Schafer, M.H. (2009). Cumulative Inequality Theory for Research on Aging and the Life Course. W: V.L. Bengtson, M. Silverstein, N.M. Putney, D. Gans (red.) *Handbook of Theories of Aging*. New York: Springer, s. 413–433.
- Hutchison, E.D. (2011). A Life Course Perspective. W: E.D. Hutchison (red.) *Dimensions of Human Behavior: The Changing Life Course*. Thousand Oaks: Sage Publications, s. 3–37.

- Kohli, M. (2007). The Institutionalization of the Life Course. *Research in Human Development*, vol. 4(3/4), s. 253–271.
- Mayer, K.U. (2009). New Directions in Life Course Research. *Annual Review of Sociology*, vol. 35, s. 413–433.
- Merton, R.K. (1988). The Matthew Effect in Science II: Cumulative Advantage and the Symbolism of Intellectual Property. *Isis*, vol. 79(4), s. 606–623.
- Szarfenberg, R. (2008). Nowe wyzwanie — gospodarowanie czasem życia. *Dialog. Pismo Dialogu Społecznego*, nr 2, s. 81–84.
- Szatur-Jaworska, B. (2016). Polityka społeczna wobec starzenia się ludności — propozycja konceptualizacji pojęcia. *Studia Oeconomica Posnaniensia*, vol. 4(9), s. 7–27.
- Światowa Organizacja Zdrowia, International Longevity Centre (2000). *The Implications for Training of Embracing a Life Course Approach to Health*, Hertfordshire. Pobrano z: http://www.who.int/ageing/publications/lifecourse/alc_lifecourse_training_en.pdf [dostęp 28.03.2917].
- Wealleans, L. (2013). *A Life Course Approach to Promoting Positive Ageing*. The Beth Johnson Foundation. Pobrano z: <http://www.scie-socialcareonline.org.uk/a-life-course-approach-to-promoting-positive-ageing/r/a11G0000070UrZIAU> [dostęp 28.03.2917].
- Wóycicka, I. (2004). Wprowadzenie. W: I. Wóycicka (red.) *Później na emeryturę?*. Gdańsk: Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk, s. 5–6.

Summary

Contemporary demographic changes and the ageing of populations pose the question on how old age, as a stage of life, is shaped by preceding events, experiences and behaviors. This article proposes to use the life course perspective in research on social policy and social work, with a specific focus on ageing policies. It reviews selected areas of social policy (such as labor market policy, social security policy, health policy, family policy, education policy, long-term care and others), in which the use of the life course perspective may bring positive effects, such as establishing pro-active and preventive policy instruments. The dominant theoretical perspective used in the research is a new institutionalism and, in particular, its sociological and normative streams. The article elaborates the process of life-course institutionalization and deinstitutionalization and emphasizes benefits resulting from integrating the process of policy-making and new institutional solutions with the input of gerontology, psychology, pedagogy and adult medicine.

Key words: life course, (de)institutionalization, social policy, social gerontology

Cytowanie

Kaja Zapędowska-Kling (2017), *Zastosowanie perspektywy cyklu życia w polityce społecznej i pracy socjalnej*, „Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” nr 36(1), s. 63–74. Dostępny w Internecie na www.problemy polityki społecznej.pl [dostęp: dzień, miesiąc, rok]